

מאמר ר' שמשון רפאל הירש זצ"ל על אגדות חז"ל

אוניברסיטת בראיילן רכשה לפני זמן מה אוסף חשוב של כתבי יד ודברי דפוס מעובדו של ר' שמשון רפאל הירש זצ"ל, שכונסו בשעתו על-ידי בן משפחת הירש, ר' יוסף זנגר ז"ל מפרנקפורט ענ"מ, והיו שמורים בביתה של בתו הגב' אילה גרוסמן ע"ה בחיפה.

מדור כתבי היד העבריים שבאוסף מכיל יותר מ-400 איגרות, שאלות-ותשובות ומיסמכים שונים. על כותבי האיגרות נימנים רבים מגדולי הרבנים שבדורו של הרב הירש, ביניהם ר' יצחק דב במברגר, ר' אליהו גוטמכר, ר' עזריאל הילדסהיימר, ר' שמואל מוהליבר, ר' שמואל סלנט, ר' יצחק אלחנן ספקטור, ר' יעקב עטלינגר ור' צבי הירש קאלישר. רבות מן האיגרות דנות בבעיות השעה החשובות, כגון הצלת יהודי רוסיה בימי הפרעות של שנות השמונים ושאלת הכוללים ומוסדות חינוך וחסד בארץ ישראל. למעלה מ-500 כתבי יד בשפה הגרמנית משקפים, בין השאר, את התפתחותה של היהדות החרדית במערב-אירופה בימי הרב הירש ובדור שלאחריו. מדור דברי הדפוס מכיל כ-1000 יחידות; יש בו אוסף יחיד במינו של כתבי הרב הירש ובני חוגו, וכן דברי פולמוס רבים שפורסמו בשעתו סביב פעילותו הציבורית והספרותית של הרב הירש.

בין כתבי היד העבריים מצויות מספר איגרות מעטו של ר' פנחס משה אלחנן (,"הילע") ווכסלר, שהיה רגיל לפנות אל הרב הירש בשאלות בהלכה ובבקשות שונות לשם קבלת עצה והדרכה. מטבע הדברים לא נשתמרו בעזבון תשובותיו של הרב הירש, אלא בדרך כלל רק הערות שרשם בשולי האיגרות וששימשו לו טיוטה בשביל איגרות התשובה שהשיב לשואליו. והנה נתברר, שבקשר לפנייה אחת של ר"ה ווכסלר נשתמרו באוסף שתי תשובות מלאות של הרב הירש, כנראה מפאת ערכן המיוחד וחשיבותן העקרונית. על כך מעידה גם העובדה, ששתי התשובות לא נשתמרו במקורן אלא בהעתק שהוכן כנראה על-ידי אחד מבני משפחת הירש. התשובות נכתבו בלשון הקודש, וניכר סגנונו האופייני של הרב הירש. בהעתיקים הושמטו ראשי האיגרות וסימיהן, וכן הושמטו תאריכיהן, אבל מן התאריכים שעל איגרות ר"ה ווכסלר מתברר שזמן כתיבתן היה בחדשים סיון ותמוז שנת תרל"ו (1876). בשעת הכתיבה לא ישב הרב הירש בביתו שבפרנקפורט, שכן במקום אחד הוא מתנצל שספריו אינם עמו במקום כתיבתו. קרוב לוודאי שבילה את חדשי הקיץ, כמנהגו, במקום הקייט פאלקשטיין שבהרי הטאונוס, ושם כתב את האיגרות.

ערכן וחשיבותן של שתי האיגרות הם בכך, שהן מצטרפות למאמר יסודי, שבו מסביר הרב הירש את השקפתו בדבר מקומן של אגדות חז"ל במערכת האמונות והדעות של היהדות והמסקנות החינוכיות הנובעות מכך. האיגרת הראשונה היא תשובה לפנייתו של ר"ה ווכסלר, אשר שאל למהותה של שיטת



85601153856011856011538

ההוראה הנהוגה בית ספרו של הרב הירש לגבי אגדות חז"ל. לאחר הצגת השאלה הכללית פירט את הבעיה לשלושה נושאים: א. האם אגדות חז"ל קבלתן מסיני? ב. כיצד יש להתייחס לדברי חז"ל שביסודם האמונה בכוח ההשפעה של הכוכבים (אסטרולוגיה), בשדים ובכישוף? ג. היאך אפשר ללמד חכמות חיצוניות, שיש בהן ידיעות הסותרות את דברי חז"ל באגדה?

את השקפתו לגבי הנושא הראשון פירסם הרב הירש כבר ארבעים שנה לפני כן, בהקדמה לספרו חורב. הקדמה זו חסרה במהדורה העברית של מ"ו אהרנסון (תרנ"ג), והיא לא תורגמה לעברית מעולם, פרט לקטע אחד שתירגם הרב שלמה וולבה במאמרו „בנישיבה כרב“, המעין, תשרי תשכ"ו עמ' 15, וזה לשונו:

„כל הנמצא במפעל השני (אגדתא) אינו מחייב, היות והוא מייצג השקפות של יחידים וזכאי לתבוע הכרה רק במדה שהוא מזוהה עם הנמצא במפעל הראשון (שמעתתא — הלכה). המפעל הראשון, תוך עצם תכונת תוכנו, הסתיים עם חתימת הגמרא, עם אסוף השמעתתא. לעומת זה, השני, המישור של האגדתא, הוא חופשי ונתון להמשך * בימים יבואו. חופש יצירתו הולך וגדול במדה שהמפעל הראשון (השמעתתא) הוא עצמי ומבוסס יותר, הושלם ועומד ברשות עצמו ובמדה שהמפעל הראשון אינו סובל השפעה והדרכה מהשני, אלא דוקא מכוון את השני“.

השקפה דומה הביע הרב דוד צבי הופמן וצ"ל בהקדמת פירושו על ס' יקרא, וראת על כך דבריהם של הרב יהודה קופרמן ור' יונה עמנואל, המעין, ניסן תשל"ג עמ' 24 ואילך.

והנה באגרת תשובתו הראשונה אל ר"ה ווכסלר מרצה הרב הירש את השקפתו זו עצמה בהרחבה ובהעמקה. את עמדתו העקרונית, שהאגדות אינן קבלה מסיני, הוא מבסס על דעת גאונים וראשונים. אין ללמוד הלכה מדברי אגדה, משום שאין בידינו להבחין בין אגדות שפירושו לפי פשוטן לבין אגדות שהן משל ומליצה, וכל בעל תורה וירא שמים רשאי לפרשן על פי „תכונת נפשו“. אף על פי שהרב הירש בעצמו מאמין במעשה תנור עכנאי כפשוטו — והרי זו הודעה אישית רבת משמעות! — אין הוא מסכים שמי שדעה אחרת לו יוצא מגדר אמונת חכמים. הוא הדין בדבר השאלה השניה על אודות האסטרולוגיה והכישוף. לגביהם יש שיטות חלוקות לרמב"ם ולרמב"ן, ואין בידינו להכריע ביניהן, ואף אין צורך בהכרעה שכזאת, שכן עניינים אלה אינם מעלים זמורידים לגבי שמירת התורה והמצוות. הרב הירש מתוודה אגב כך, שמעולם לא חקר בעצמו בעניינים אלה, וכן בעניין עולם הבא ותחיית המתים, מאותו טעם עצמו.

בתשובתו על השאלה השלישית מציג הרב הירש כלל פדאגוגי חשוב, שיש בו משום הארה פסיכולוגית לשיטת החינוך של תורה עם דרך ארץ: מי שלא למד חכמת הטבע ושאר המדעים עלול להאמין שכל דברי החוקרים

• מלה זו לא ניתגרמה כראוי, וצ"ל להעשרה; עיין גם הערת העורך שם ובעמ' 20—21.

אמת לאמיתה, והרי אינם אלא השערות והחוקרים האחרונים סותרים את דברי קודמיהם. רק על-ידי לימוד שיטתי של המדעים יגלה התלמיד את חולשת המדע ולא יתפעל ולא יודעזע אם ימצא פה ושם סתירה בין דברי חז"ל לבין דעות החוקרים האחרונים. עם זאת יש לזכור שחז"ל לא היו חוקרי הטבע ושאר המדעים, ומכל מקום לא אמרו את דבריהם בתור אנשי מדע (השווה דברי המהר"ל מפראג בבאר הגולה: „לא באו חכמים לזכר מן הסבה הטבעית“; „עניין חכמים שלא השגיהו כלל בענין הגשמי רק על עניין המהות“ — הבאר השישי). בדבריהם הסתמכו חז"ל על המוסכמות בזמנם בין החוקרים והטעימו את ההיבט היהודי שבדברים, כלומר משמעותם מבחינת ההלכה והמחשבה היהודית. בעשותם כך לא „קידשו“ את היגדיהם של אנשי המדע בני זמנם, ומכאן שלא תיתכן שום סתירה בין דברי חז"ל לבין מימצאי המדע החדש. עם זאת יש להתייחס ביראת כבוד לגבי כל מאמר ומאמר של חז"ל, ומוטב להשאיר מאמר מוקשה ב„צריך עיון“ מאשר לנסות לישוב אותו בפירושים דחוקים.

על תשובות אלה של הרב הירש כתב ר"ה ווכסלר מכתב ארוך מלא השגות, ועליהן השיב הרב באגרת השניה. הוא חזר על עמדתו, שהשוואת האגדה אל ההלכה מבחינת היותה מקובלת מסיני טומנת בחובה סכנה חינוכית גדולה. השוני שבין שמעתתא ואגדתא בולט כבר בשמותיהן: מוצא השמעתתא „שמיעת האוזן מפי משה מסיני“, ואילו מקור האגדתא „מה שהגיד החכם מדעתו ומסברת נפשו“ (הסבר זה מצוי כבר בהקדמה לחורב). השקפה זו, לדברי הרב הירש, אינה משפילה את ערכם וחשיבותם של דברי אגדה כלל ועיקר. כוונת נתן התורה היתה שיקומו בכל דור ודור חכמי ישראל גדולי התורה והיראה וימשכו את לב ישראל לתורה ולמצוה, כפי המקום והזמן ותבונת השומעים ותכונת הדורש, „ואין ספק אשר גם דרכים חפשיים האלה רצויים לפני המקום“, והם בכלל דברי תורה. וודאי שבין סיפורי המעשים שבדברי אגדה יש הרבה מעשים שאירעו פשוטם כמשמעם, אך לא משום שנמסרו מסיני, אלא משום שהיו קבלה בידי חז"ל מדורי דורות. סיפור המעשה של יצירת האדם הראשון אין הכרח לקבלו כאמת היסטורית עובדתית, וחשוב מולד הלבנה הקשור בפרטיו — לא עליו ייסדו חז"ל את חשבונם, אלא „המה כיוונו בבירור על פי חכמתם מולד הלבנה בזמנם וחשבו לאחור עד תחילת יצירת הלבנה על פי שנות היצירה וימיה ושעותיה, וקבעו על פי זה תחילת החשבון בסימניהם“.

ר"ה ווכסלר לא נח ולא שקט וכתב מכתב שלישי לרב הירש, שבו השיג על השגותיו. הרב הירש העיר הערות בשולי הגליון של המכתב, אך נראה שלא המשיך בחילוף המכתבים על נושא זה. מכל מקום לא נשאר בידינו אלא שתי האיגרות בלבד. בס"ד נפרסם את כל מכתבי ר"ה ווכסלר הנמצאים בעובון, מכתבים אשר יש בהם כדי להעשיר את ידיעתנו על אודות אישיות מעניינת זו. להלן אביא את מאמר התשובה של הרב הירש כלשונו, על שני חלקיו. את טעויות המעתיק תיקנתי לפי העניין ככל שעלה בידי, וכן תיקנתי והשלמתי בכמה מקומות על פי מובאות דברי הרב הירש במכתבי ר"ה ווכסלר. חילקתי

את המאמר לפיסקות, הוספתי סימני פיסוק וצירפתי הערות מסבירות ומראי מקומות.

מספר כתב היד באוסף זנגר הוא VI A 200—201, והריני מודה לד"ר יוסף ולק, מנהל המכון לחקר יהדות הגולה באוניברסיטת בר-אילן, על הרשות לפרסמו.

א

ועל אודות לימוד האגדות אשר ענותו הרבתי לבקש דעת דעתי הקלושה על ענינים כזה, ואף שאיני כדי מ"מ לא אחריש אלא אודיע למכ"ת ג"י את אשר נלע"ד, בפרט אשר כמדומה הוגד למעלתו ג"י על לימוד בית ספרינו בפ"פ אשר אינם אמתיים כי אם מקצה.

ר"ד: אני אומר, הלא באין ספק אין ערך לגודל ורוממות החכמה והמוסר אשר המציאו לנו חז"ל בדברי אגדותם ומדרשיהם, ודאי כל מי בינה ודעת ששאבה רוחם הטהור והנעלה ממעיני התורה והמצוות נטעו נטעי נאמנים בתוך ערוגת פרדסיהם. ועל כן פיארו ושבחו חז"ל דברי האגדה שהם מושכין לב האדם ומביאין אותו לאהוב את אביהו שבשמים. ואם אפי' שיחת חולין של ת"ח צריכין לימוד² ק"ו לכל הדברים שאמרו בכוונה דרך לימוד ומוסר, ואין בו דבר ריק, ואם ריק הוא, ממנו הוא³, ששכלנו קצר מהשיג. ומ"מ גדל גדול גדרו חז"ל וחומה נשגבה ובצורה הקימו בין דברי השמועה וההלכה וכלל גדול מסרו לדינו: אין למדין הלכה מן דברי האגדה ואין משיבין מהם ועליהם⁴. וכן בדין לענ"ד, דהא מלבד שכל דברי האגדה אינם מיוסדים על קבלה מסיני שעליה נכרת ברית הנעשה והנשמע אלא רק סברת [החכם] המגיד הם באומד דעתו, ואף שודאי מי שיש לו מוח בקדקדו ולב אדם להבין ולהשכיל בלב שמח ונפש חפצה יכון ראשו לדעת כל חכם וחכם מחז"ל, אף שאינו מבאר הקבלה אלא מרוח בינתו הוציא מלין, אשר כל אחד ואחד מהם גדול ונשגב מכולנו יחדיו אשר כחגבים נדמינו בעינינו נגדם, מ"מ אינו מכלל חיוב הישראלי, וגם לא כמין וכופר יחשב מי שסברתו נוטה מסברת אחד מחכמינו ז"ל בענין מה השייך להאגדה, בפרט שגם בהרבה (דברים גם) [מקומות] דעתם שונה זו מזו ולא נאמר כלל הלכה כדברי פלוני באגדה כמו בשמעתתא.

חז"ל מכל זה הלא אי אפשר כלל ללמוד הלכה מדברי אגדה, דהא

1 ראש דבר.

2 סוכה כא ב.

3 על פי דברים לב מ, ירושלמי פאה א א.

4 באחת מאגרותיו הביא ר"ה וחסלר לעניין זה את המקורות הבאים: ירושלמי פאה ד

ד; תוספות יום טוב ברכות ה ד; רשב"ם בבא בתרא קל ב.

כבר אמר החכם מכל אדם להבין משל ומליצה דברי (ה)חכמים וחידותם⁵. (ואם) [ואכן] כל דברי חז"ל לא בסיגנון אחד נאמרים, יש מהם שנאמרו דרך דברים, כלומר שתוכן כתבם רק כפי טעם הפשוט והנגלה בדבריהם, וממין זה הם כל דברי השמועה וההלכה אשר כונתם להורות אותנו את הדרך אשר נלך בו ואת המעשה אשר נעשה, וכונה זו צריכה בירור הדברים וכל המדבר יותר הרי זה משובת, ומה שהאמורא צריך לפרש דבריו. אבל לעומת זה יש מהם שנאמרו רק דרך משל ומליצה וחידה, וממין זה הם דברים הרבה מדברי אגדה שאין כונתם כפי פשטות הדברים אלא או משל או מליצה או חידה שנאמרה בכונת הסתר דבר וקשה ההבנה, וכל הנאמר בדרך זה מי שתופס כונת המגיד כפי פשט הנגלה והברור הוא שונה ומשגה ותולה בכונת המגיד דברים שלא עלו על רוחו מעולם. ואם כן בתחילת כל דבר ואקדמות כל מילין צריך בינה רחבה והשכלה מרובה לדעת איזה דבר מדברי האגדה נאמר בדרך דברים פשוטים ואיזה בדרך משל ומליצה וחידה, ואין בידינו מפתחות על דבר זה כלל. ואם כן אין להוציא כלל דבר הלכה מן האגדה ואי אפשר כלל להביא ראי' מדבריה לומר ענין זה דבר אמת שאי אפשר לחלוק עליו שכן נאמר בהגדה, דהא מה שהאחד מבין דרך פשוט יכול המתנגד לומר דהוא משל ומליצה בידם וכן להיפוך, ואם שניהם מסכימין שרק דרך משל ומליצה או חידה נאמרו הדברים, מי יערוב את לבו לומר ירדתי לסוף המשל והמליצה ומצאתי המפתח המיוחד למסגר החידה וכל החולק עלי כאלו חז"ל חולק על השכינה⁶, הלא סוף ותכלית מה שאנו נוכל להשיג בפתרון דברים כאלה היא רק אפשרות אמיתת דברינו לכל היותר. לכן אין ללמוד מדברי האגדה אלא דברים אשר אמתתם כבר מוסכמת וקיימת בידנו זולת דברי בעל הגדה האלה, או מסכמת עם אמתות המבוררות ומקוימות לנו כבר ממקום אחר, או מן השכל או מן השמועה והקבלה הנאמנת, ואם כן צדקו דברי חז"ל שאין למדין הלכה מן ההגדה ואין משיבין ממנה.

ועל פי זה נבין גם כן מה שעם כל הגדולה והתפארת שנתנו חז"ל לדברי האגדה לא ישרה בעיניהם כתיבתן וגיגנו מאוד הכותב האגדות אף שהתירו כבר כתיבת ההלכות משום עת לעשות וגו'⁷ דהא מכתיבת האגדות צומחת סכנה עצומה לעם ד'. השומע האגדה מפי החכם יכול להבין מהמשך דבריו ומפיו מרמיזת קולו אם משל ומליצה וחידה או דבר ברור תבענה שפתינו. אכן דברי המגיד הכתובים

5 משלי א ו.

6 על פי סנהדרין קי א.

7 גיטין ס א; ירושלמי שבת טו א; סופרים טו ב. בעניין היחס המחמיר לגבי כתיבת

האגדות עיין חידושי מהר"ץ חיות בבא קמא נה א ד"ה אצל ריב"ל.

ניתנין לפני כל באין מגיד להם אם דבר פשוט או משל ומליצה וחידה לפניהם, ודבר שנאמר רק בדרך משל מליצה וחידה, זה יתפוס בדרך פשוט וזה מבין פתרונם לענין זה וזה לענין אחר, והרבה דעות יש באדם וכל אחד כפי שכלו ומדרגת בינתו מוציא דבר הנוטה לדמיון בינתו ומחזיק כאלו היא כונת חכם מחז"ל, ואפשר היא דעת מופסדת ומפסדת ותולה כסילתו באילן גדול שהוא בעיניו חכמת חכמינו ז"ל ואינו אלא בוקא סריקא ח"ו העולה על רוח דמיונם. ואם כן אחר שנכתבו דברי האגדה שלא ברצון חז"ל והמה בכתובים לפני כל מבין ובער - או אפשר בסוף הזמנים ברצון חז"ל לבלתי תשתכח דבר מחכמת חכמינו באמת, וידעו בבירור שהתועלת מרובה יותר על הסכנה שאי אפשר להפוך ממנה, וסמכו על מורי ומלמדי עם ד' למעט בדרך חכמתם ההפסד כפי היכולת - נלע"ד שאין להתחכם ולהתחסד יותר מגדולי קדמונינו ונלך בעקבותם אשר כל הפורש מהם כאלו פורש מן החיים⁸ ר"ל הגאונים רב שרירא ורב האי גאון ורבינו נסים גאון ובעקבותם רבינו חננאל הקדמון⁹ ואחריהם הריטב"א, כאשר הובאו דבריהם במקומות שונות בעין יעקב מיד הכותב¹⁰, אשר כולם למדו דעת את העם ומסרו כלל זה בידם, שדבריה האגדה רק סברא ואומדנא הם ואין ללמוד מהם אלא מה שמסכים עם הסברא, או כמו שרשם ר' שמואל הנגיד כלל זה במבוא התלמוד¹¹ הנדפס בראש כל ספרי תלמוד שלנו ז"ל: הגדה היא כל פירוש שיבא בתלמוד על שום ענין שלא יהי מצוה זו היא הגדה ואין ללך למוד ממנה אלא מה שיעלה על הדעת.

וכל זה כדי להציל עדת ד' מסכנת השיבושים, שאפשר שיעלה איש ואיש כפי דמיונו מאגדות חז"ל כאלו הם דברים שנתנו מסיני ונחתמים בחותם חז"ל והם רחוקים מכונתם כמזרח ממערב, עד שגדול אחד מגדולי קדמונינו (כמדומה לי שהיה רבינו חננאל ויש לעיין בשיטה מקובצת לפ' הזהב¹² שאינו אתי כאן) הרהיב את גפשו לכתוב על ניסים שנעשו בבה"מ על עסק תנור של עכנאי שחכם ז"ל מחכמי המדרש נתנמנם וראה בחלומו שהחכמים היו חולקים על ר' אליעזר ואמר לו למה אתם חולקים עלי אמת המים תוכיח וכו'. וכן כתב הריטב"א¹³ על מעשיות דרבב"ח שלא היו נראה להם

8 על פי קידושין טו ב.

9 דבריו מובאים בשיטה מקובצת בבא מציעא נט ב.

10 חגיגה דף יד, ברכות דף נט, בבא בתרא דף עג (גם בש"ס וילנא אחרי חידושי מהר"ם שיף).

11 הועלתה השערה שמבוא התלמוד איננו של ר' שמואל הנגיד, עיין מ' מרגליות, הלכות הנגיד, ירושלים תשכ"ב עמ' 73-68.

12 ר' הערה 9.

13 בבא בתרא עג, ור' הערה 10.

הענינים האלה במראות העין אלא במראה החלום. ומי לנו גדול בחכמה וביראה מר' יהודה הלוי בעל הכוזרי, וכמדומה שכתב באחד ממאמריו¹⁴ על חכמת חז"ל אחר שהפליג מאוד על גודל שבח האגדות, ואע"פ כן כתב שיש בתוכם כמה דברים שאינו יכול לקרב אל השכל ואפשר שהתלמידים הכניסו דברים כאלה בדברי חז"ל שלא מדעת רבותיהם ושלא מרצונם, זה או כיוצא בזה תוכן דבריו כפי שעלה בזכרוני. וכן ימחול מכ"ת לעיין מה שכתב רבינו ישעיהו האחרון ז"ל על אגדות ומדרשים הובאו דבריו בשלטי גבורים לע"ז פ"א¹⁵.

היות הדבר כן, נלע"ד שאין להעלים דברים האלה מעיני תלמידים, אלא אדרבה מצוה וחוב עלינו להודיע אותם את כל זאת, למען לא ידמו בנפשותם שיהי' מעיקרי הדת והאמונה להאמין בכל דבר הבאי באגדות כפי משמעות הפשט, ויהיה בעיניהם כל שדעתו נוטה מזה כאלו כופר בעיקר ח"ו. למשל בזה, אם - כאשר היא [האמת?] - כפי תכונת מחשבותי ושיקול דעתי איננו רחוק בעיני שאף בדורות התלמוד עשה הב"ה לגדולי וחסידיו חז"ל ניסים לעתים מיוחדים ואליהו נגלה אליהם והיה שכיח עמהם וכיוצא בזה, ואם כן דעתי לא ימוש מהבין מעשי נסים בבה"מ של תנור עכנאי כפי פשוטם, ואיש אחד מחכמי זמנינו יאמר אלי: אחי, לבבי כלבבך ידע ומאמין באמונה שלמה שיש כוח ויכולת ביד הב"ה לשנות הטבע כרצונו וגם עשה נסים ונפלאות לאבותינו בצאתם ממצרים כאשר הגיד לנו בתורתו אח"כ ע"י נביאיו שלוחי דבריו כאשר בא בספרי נביאים וכתובים, וכבר העיד בנו בתורתו שיעשה אות ומופת ע"י נביאים שיקים בקרבם, וכל מי שאינו מאמין במעשי ניסים הנאמרים בתנ"ך הרי הוא כופר ומובדל בזה מעדת ה', אכן לבי אומר לי שאין הב"ה משנה הטבע רק לצורך גדול ולפרסם ענין גורא ונשגב, שהרי סדר ומנהג הטבע זה הוא רצונו אשר ממנו הוסד והוא מקיימו וכו', ואם כן אם אני יודע בבירור שחז"ל ספרו מעשי נסים הכתובים באגדותיהם בכונה שנעשה בפועל, חלילה לספק באמיתתם והריני מאמין כמוך שנעשו להם בפועל ממש, אכן אני מסופק אם יש להבין ספורים האלה כמשמעם הפשוט, או דלמא לכונת משל ומליצה וכיוצא אמרו דבריהם, ולבי נוטה יותר לסברת האומרים שאין להבין מעשה נסים כאלה כפי פשוטם וכו', - היש בידי לדחות האיש כזה באמת הבנין? ¹⁶ וכי דשאי אני לכעוס עליו או אוכל להתפאר עליו בלבבי כאלו יש לי יתרון באמונה ממנו? הלא כמוהו כמוני שנינו כאחד עומדים במצב

14 סוף מאמר שלישי.

15 דף כ ע"א.

16 על פי שבת לא א.

עיקרי הדת. הטוב טוב אני¹⁷ מגדולי חכמינו רבינו חננאל, הריטב"א ואחרים שהלכו בעקבותם אשר יקומו למשען לו?

וקרוב לעניינים האלה השאלה על מהות הכישוף והאצטגנינות והשדים וכיוצא בזה, אשר נגע מכתנ"י במכתבו היקר. מי יכניס ראשו בין ההרים הגדולים הרמב"ם והרמב"ן, אשר על פי דבריהם נחלק מחנה ישראל על עניינים כאלה לשתי מחנות? דהא במחילת כבודו הרמה נ"י, כשיסתכל בדברי הרמב"ם ז"ל על אשר כתב בסוף הל' ע"י¹⁸, יודה לענ"ד שאיננו כמו שכתב מכתנ"י, שלא כתב דברים אלה אלא לקצרי יד בלימודי חכז"ל, ובעיקר סברתו מסכים עם הרמב"ן ז"ל¹⁹. זה אינו לענ"ד, דהא בפירוש חושב לפתיות ומגונה מאוד דעת כל מי שאינו חושב ממעשי כישוף וכו' להבל וריק, ואם היה מפריז בזה על המדה מ"מ ניכר מאין ספק שזהו דעתו וסברתו בדברים האלה באמת. ואם כן הרשות נתונה לכל משכיל לפנות בדעותיו בעניינים אלה או לדרך זה או לזה באין מכלים אלה את אלה, או – וזה לענ"ד הדרך היותר נכון – להדות שאינו יודע דבר ברור בעניינים כאלה.

ואודה ולא אבוש כי מעולם לא טרחתי לדרוש ולחקור על מהות עניינים האלה, כמו שלא מצאתי את נפשי נוטה לדרוש ולשאול ולחקור על מהות העה"ב ועולם התחיה וכיוצא. כי אמיתת דברים אלה ואלה נעלמים מעיני כל חי ואי אפשר לעמוד כלל על בורים במופת חותך, וכל הנאמר עליו אינו אלא השערה לכל היותר קרובה לאפשרות האמת, ואין חוב כלל בתוך [החוג?] הישראלי לדעת דברים אלה וכיוצא בהם. ות"ל אינם צריכין כלל ואין שום תועלת צומחת מידיעתם למלאות תפקידם עלי האדמה בשמירת התורה והמצוה ובעשיתם, כמו שאין חסרון למי שאינו יודע השערות האלה ואינו מתעסק בחקירתם. מה נ"מ אם בענייני מעשה כישוף וחביריו האמת עם הרמב"ם או הרמב"ן? הלא כמו כן יש לנו להתרחק מדברים אלה וכאלה, בין יהיו מעשה הבל או יש בו ממש, מ"מ התעיבם לנו ד' ושומר נפשו ירחק מהם ובלתי התגעל ח"ו במה שהוא תועבה לפני הב"ה. ואם נמצא בדברי חז"ל דברים שגדמו לנו קרובים למעונן ומנחש ואיצטגנינות וכישוף, הלא המה ברוחב בינתם ידעו להבחין ולהבדיל בסכינא חריפא בין דבר המותר והאסור הדבקים בעניינים האלה במשעול צד ודרך לחץ. אבל אנחנו העטלפים ברואי שמש, אשר אפי' בדברים גלויים ופשוטים ובכר נרחב ובצהרים בעו"ה

17 על פי שופטים יא כה.

18 פי"א הט"ו.

19 באגרותיו הוכיח ר"ה חסלר את דעת הרמב"ן בפירושו על ויקרא יח כה. ועוד בהרבה מקומות.

אנחנו קרובים להכשל, הלא בדברים חשוכים כאלה הלא טוב טוב לנו להתרחק מהם בכלל, כדרך שחוב עלינו להתרחק בכל שאר האיסורים מן הכיעור ומן הדומה לו. עלינו ועל קטני ערך כמונו נאמר: הולך בתום ילך בטח²⁰ ושומר פתאים ה' ²¹, וכבר אמרו חז"ל בקצת דברים אלה שמאן דקפיד קפדינן²², ואם כן טוב לנו שלא נקפיד ולהחזיק במשענת הכתוב: תמים תהיה עם ד' אלוקיך²³, (ו) אין עוד מלבדו²⁴ כתיב. וכן בעניינים הרמים והנשגבים כמו עה"ב ועולם התחיה וכיוצא די לנו להחזיק באמונה שלמה כדברי קדשנו: כי לא תעזוב נפשי לשאול²⁵, (ו) אף בשר יישכון לבטח²⁶, ולא נחקור במהות הדברים המכוסים ממנו ועין לא ראתם. לדידי ולקוצר שכלי כל הדברים האלה שייכים לכלל הנאמר: במופלא ממך אל תדרוש במה שהרשית התבונן²⁷, ולא כרת הב"ה ברית על הנסתרות אלא על הגלויות לנו לשמור ולעשות את תורתו²⁸ אשר הבטיח אותנו שאינו צריך לעשיתה לידיעת דברים המופלגים ממנו בשמים ובמרחקי הים כי אם בפינו ובלבבנו לעשותם²⁹.

ועוד כתב מכתנ"י, איך לנהוג עם התלמידים כשימצאו בדברי חז"ל דברים שאינם מסכימים עם חכמות החיצונות הנהוגות בזמנינו, וכמדומה לי שמכתנ"י [התכוון] עם חכמות הטבעיות בפרט, אשר עלו בזמנינו עשר מעלות בסולם הידיעה בערכם לדורות הקדומים. ואם זה כונת מכתנ"י יש לפינו דרך סלולה להציל רגלי התלמידים מאבני נגף, והיא לענ"ד דרך האמת. חדא, שלא למנוע התלמידים מהכנס בחדרי המדעים האלה, אדרבא, ללמדם דרכי לימודים האלה בדרך מספיק ומחכים, משום שרק ההמון שאינם יודעים ומבינים דרכי החכמות האלה מאמינים לכל הדברים אשר בהם מתפארים בני דורנו, כאילו נעשה דור דעה דור הזה, וכל טבע הדברים בשמים ובארץ נגלה לחכמי הזמן ומרום גבהות שיאם משפילים לראות על כל דורות עולם שהיו לפניהם. אכן היודע ומבין דרך הלמודים האלה הוא יודע ומבין שודאי התפארת הגדולה לחכמי הזמן בדברים הרבה

20 משלי י ט.

21 תהלים קסו ו.

22 פסחים ק"א א' ושם: "כל דקפיד קפדי בהדיה".

23 דברים יח יג.

24 שם ד לה.

25 תהלים טו י.

26 שם שם ט.

27 חגיגה יג א.

28 ר' דברים כט כה.

29 על פי דברים ל יב-יד.

המנוסים בנסיון והאמיתים במדה ומשקל ומנין, אשר נגלו לחוקרי הזמן והיו מכוסים לדורות שלפנינו. אכן כל השערות והבנינים אשר יבנו על יסוד ההקדמות האלה רובם אינם כי אם השערות מסופקות מאוד וכל יום ויום מוליד השערה אחרת, ומה שהיום ישבתו ויפארו כאלו היא האמת אשר אין לסור ממנה, כעת למחר הוא מסופק וניכר ביטולו, וכולן שונות זו מזו ואין להם יסוד נכון להשען עליהם. וכן יש דברים בספרי אומות קדמונים, אשר זה חמשים או מאה שנים כדברי שחוק ושקר גדמו לחכמי הדור, והיום הגיעו להבין כי קצת אמת נמצא בהם, ויש דברי חכמה שהיו ידועים לדורות הישנים ונאבדו מידיעת אחרונים. אם כן, אם נמצאו דברים בספרי הקדמונים המתנגד[ים] להשערות חכמי זמנינו, אין לגזור במהרה שהם שקר ועם אלה האמת היא וודאי.

אכן מה שנראה לענ"ד ההנהגה הראשית שצריך כל לומד דברי חז"ל לשית נגד עיניו הוא זה: חכמי דת האלקי ומקבלי ומוסרי ומורי תורותיו חוקיו מצותיו ומשפטיו היו חז"ל, ולא חכמי הטבע וההנדסה והתכונה והרפואה ביחוד, רק כפי הצריך להם לידיעת ושמירת ועשיית התורה, ולא מצינו שנמסרו להם ידיעות האלה מסיני. וכמו היום הזה, כל מי שאין אחת מידיעות האלה אומנותו ביחוד, למשל בעל דת ודין לענין כולם, והמהנדס לענין טבע הדומם והחי והמדבר, וכן התוכן, ומה גם אפי' חכם טבע הדומם לענין הצומח וכו', חכם טבע הצומח לענין השאר, כל אחד ואחד אין לבקש ממנו להיות חוקר האמת ויודע בדרישת נפשו אלא בשדה אומנותו ביחוד, וכל שאר המדעים די לו ותפארתו למו אם ידע את אשר מורים חכמי המדעים בעינינו האלה ונתקבל לאמת בזמנו ובדורו. ולא זה בלבד אלא אפי' במה שהוא אומנות חכם וחכם, אי אפשר לו וגם לא יבוקש ממנו שידע הכול ע"י חקירתו ונסיונו בעצמו, אלא רוב ידיעותיו נשענין על חקירת אחרים, ואם הם שגגו אין לתלות אשם בו, ודי לו ושבח ותפארת אם יש באמתחת חכמתו כל אשר מוסכם לאמת בזמנו ובמקומו ודורו, ואין חסרון כלל לגדול חכמתו אם בדור אחר ימצאו במקצת דבריו אשר האמין וקבל על הגדת וחקירת אחרים היו נשענים על קנה רצון. כן חז"ל בדברים וענינים האלה. גדוליהם ידעו כל החכמות והמדעים כפי אשר מוסכם היה בזמניהם לאמת, ועמדו בזה בשווה על במתי החכמה והמדע עם כל שאר גדולי החכמים באו"ה אשר חכמתם והגדתם נתקבלו למפורסמות בדורותם.

הגע בעצמך, אם למשל חכם כחכם הומבאלד³⁰ היה בזמנם,

30 אלכסנדר פון הומבולט (Humboldt) [1769—1859], מגדולי חוקרי הטבע בזמנו בגרמניה; הירבה לצאת למסעות מחקר.

אף הלך למרחקי הארץ לדרוש ולחקור על טבע הבריות, והיה מספר בתשובתו³¹ שנמצאו במדינה רחוקה מעבר לים דמות אדם הצומח מן הארץ, או נמצאו עכברים אשר נתהוו מעפר ועדין נראים עכברים חצים חי וחצים עודם עפר וכיוצא³², ונתקבלו דברים אלה בקרב העולם לאמת, הנבקש מחז"ל שלא ידברו בחכמת התורה על דברים אלה, מה משפט בריות כאלה לענין או"ה וטומאה וטהרה, אם לא שמו לדרך פעמייהם ללכת למרחקים ולדרוש אם אמת שנמצא בריות כזה כפי המפורסם בעולם? ואם כפי ראות עינינו היום דברים האלה בדויים נחשבים, וכי הקולר תלוי בחז"ל אשר בזמניהם היה זה במוסמכות אצל חכמי הטבע? וכן היה באמת, דברים אלה נמצאו בספרי פליניוס, אשר חי בזמן החורבן ברומי ואסף וקבץ לתוך ספרי טבע הדברים אשר חבר כל אשר היה מפורסם ומקובל בזמנו בחכמת הטבע. וכל מי שקורא בב"ק³³ באגדה: שדרו של אדם לאחר שבע שנים נעשה נחש והני מילי דלא כרע במודים, ימלא שחוק פיהו, ובפליניוס נמצאו דברים אלה מלה במלה, וז"ל: אומרים ששדרה של אדם לאחר שנים קצובים נתהפך לנחש³⁴, אלא שחז"ל נשתמשו בו לתלות בו דבר מוסר. וכן לענ"ד ברור, כל דבר המתמיה כזה שנמצא בדברי חז"ל כשנחקר ונדרוש נמצא שהיה כבר מפורסם ומקובל לאמת בקרב חכמים בזמנים הללו. ומצינו שחז"ל בעצמם ובכבודם שמו חכמת או"ה בדברים הטבעיים שווה בשווה עם חכמתם, ובשאלתם עם מי האמת בענין מה שנחלקו חכמי או"ה עם חכמתם לא סמכו על קבלה שהיתה בידם אלא על סברא. ולא עוד, אלא שנתנו כבוד לדעת חכמי או"ה לאמר שנראה דבריהם מדברינו, כמו בהלוך החמה ביום ובלילה בפ' מי שהיה בפסחים³⁵, שחכמי ישראל אומרים: ביום חמה מהלכת למטה מן הרקיע ובלילה למעלה מן הרקיע, וחכמי או"ה אומרים: ביום למטה מן הרקיע ובלילה למטה מן הרקיע, ואמר רבי: ונראה דבריהן מדברינו. וזה לענ"ד הוכחה ברורה למה שאמרנו.

זה דרכינו בלמודנו לפי קט שכלנו ומיעוט תבונתנו, ואם שגיגו ד' הטוב יכפר על השגיגות. ועוד אחת אוסיף, שהוא לפי ענ"ד כלל גדול ויסוד נכון לכל מלמד בתה"ק, הן בתנ"ך הן בהלכה והן באגדה, והוא: ללמד ללשון לאמר איני יודע³⁵. אין יכולת המלמד ואינו צריך

31 בחורתו.

32 המכוון הוא אל מה שאמר בירושלמי כלאים ה ד ובבבלי סנהדרין צא א.

33 טו א.

33 בספרו של פליניוס (Plinius, Nat. Hist. x 188) מסופר: "יש בידינו מהרבה מקורות מוסמכים, שנחש עשוי להיוולד מלשך חוט השדרה של אדם".

34 צד ב. על פי ברכות ד א.

לדעת הכל ולמצוא פשר לכל דבר קשה. אפי' חז"ל הניחו כמה דברים בקושיא, כ"ש וק"ו לקטני ערך כמונו. נודה ולא נבוש נגד תלמידינו: דבר זה לא ידענו. רק נשמר ונוהר לבלתי עשות פירוש דחוק ורחוק לפסוק או לאגדה או למימרא רק למען כסות ערותינו ועניות דעתנו. באמרנו לא ידענו ילמדו ממנו התלמידים להיות ענו ושפל רוח לפני חכמת חכמינו ז"ל ומה גם לפני אמרות אלקים ורוח קדש. ילמדו ממנו להביט אל חז"ל על מושב רם ונשא ולהתאבק בעפר רגלם בארץ לפנייהם. ילמדו ממנו שאין חסרון כלל באמונתנו אם לא נבין כל דברי חז"ל. ילמדו ממנו לטרוח וליגע יגיעה אחר יגיעה לירד לעומק דבריהם ולשאב חכמה בינה דעת ומוסר ממעיני ישועתם בסברא ישרה שיש תקוה היותה האמת וקרובה לכונתם. אכן את אשר לא יצלה שכלנו להבין כי אם בדרך רחוק ורחוק הרחק מאוד מיושר הדברים נניח למי שחכמתו גדולה מחכמתנו ולא נתלה בוקי סריקא בדעת חז"ל. כל פשט רחוק ורחוק, אשר לבנו אומר לנו שאינו אפשר היותו אמיתי, משבש דעת התלמידים, משפיל תפארת חז"ל, מכניס רוח גבוה בנפשותם, כאלו אין שום דבר שלא יוכלו להשיג, ומטה רגל למודם מדרך יושר ומלמדם פתיות דעתנו תחת חכמת חכמינו ז"ל.

ב

אודות ענין האגדות, אשר לפי דעת מכתנ"י מקובלות הנה מסיני ואין חילוק ביניהם לענין זה ובין דברי ההלכות הנאמרים מפי השמועה, במחילת כבודו נ"י, לפי קוצר השג יד שכלי המך, דרך מסוכן וסכנה עצומה לפני התלמידים שיתגדלו על ברכי סברה זו, וכמעט ח"ו שערי מינות נפתחו בזה תחת רגליהם. מה יעשו העניים האלו אשר שמעו ממוריהם היום: דברי האגדות נמסרים בסיני כמו גופי התורה, ויבואו אח"כ לספרי גדולי קדמונינו אשר כל בית ישראל נשען עליהם, ויראו זה אומר דברי אגדה אינם אמונה אלא אומדנא וסברא, וזה שנאמרו דרך גוזמא? או כאשר ידבר איש אל רעיהו דברים שאין כונתם להיותם אמתיים, אלא כדי לשעשע און שומעם לפי שעה? או ראו בחלום אשר יספרו? או שאין ללמוד מדברי האגדה אלא מה שיעלה על הדעת וכו' וכו'? מה יעשו העניים האלה כשיקראו דברים אלה וכיוצא באלה על דברים אשר נתגדלו על ברכי מוריהם לחשבם כאלו גם המה נתנו מסיני ואין חילוק ביניהם ובין גופי תורה? הלא בסכנה עצומה ימצאו את נפשם להשליך ח"ו גם אלה ואלה אחרי גום ובלתי החזק עוד אלא במה שידעו להבין לפי קטן שכלם. הלא טוב להם לבלתי גשת כלל על מבועי התורה והמצות ולהתחזק על מעשה המצות בדרך מצות אנשים מלומדה, משים פעמי רגליהם

בדרך מסוכן כזה. על כן גם היום דעתי הקלושה שאין לנו לזוז מדרך החיים אשר למדנו אבותינו הקדמונים ז"ל בשומם חילוק גדול ועצמי בין דברים שנאמרו מפי השמועה ודברים שנאמרו מפי אגדה. הלא שמם מוכיח עליהם, אלה נאמרו איש מפי איש, ותחלת מקורם שמיעת און מפי משה מסיני, ואלה אף שנאמרו איש מפי איש (כמו כמה דברי אגדה שאמר תלמיד מה ששמעו מרבו ורבו מרבו), תחלת מקורם מה שהגיד החכם מדעתו ומסברת נפשו, כפי מה שהבין מרוחב בינתו מדברי תנ"ך ומדרכי העולם ומנהגו, או שאמר דרך מוסר ויראה למשוך לב שומעיו לתורה ומצוה.

ומה שמראה מכתנ"י להא דאיתא במדרש ילקוט³⁶: פנים מסבירות לאגדה, וכן משמע מירושלמי³⁷ ומס' סופרים³⁸ שאפי' דברי אגדה כבר נאמרו למשה מסיני, וכן להא דבעלי קריין אסורים באגדות כמו בהלכות³⁹, הנה מדרש ילקוט מס' סופרים וירושלמי אין עמדי פה לעיין בם, אכן ירשני מעלתו נ"י לומר דרך כלל: וכי דברי אגדה דברים בטלים ושיחת חולין המה? הלא ערכם רב ועצום, וודאי גם המה שייכים לעיקר כוונת [נותן] התורה והמצות ב"ה, שזולת הלימוד ומסירת ההלכות והדינים לדעת מה יעשה ישראל יקום כל חכם וחכם אשר נגע ד' בלבבו לשאוב מבאר התורה והמצוה בכל דור ודור, כפי המקום והזמן ותבונת השומעים ותכונת הדורש, דברי חכמה מליצה ומוסר, למשוך הלבבות לאהבת ד' ודרכי תורתו, הלא המה דור דור ודורשיו⁴⁰ אשר איש ואיש בדרשותיו מתגדר בסגולה פרטיית כפי טבע נפשו ותכונת רוחו, ואין ספק אשר גם דרכים החפשיים האלה רצויים לפני המקום, אם לא יטו מדרך האמת והיושר, ונרצים ומכוונים ממנו ית' מראשית נתינת תורתו, והודיע גם פנים אלה למשה דרך סתם, מבלי פרט כל דבר בפרט, אשר ידרוש שום חכם בשום זמן בתוך מקהלות ברבים, אלא אדרבא הניחו סתם למען יתגדר בו חכם וחכם, ורוח חכמתו יוציא ציצים ופרחים מערוגת התורה והמצוה לשמח אלקי' ואנשים. ואין לתמוה שבעלי קריין אסורים גם כן בהגדה, הלא גם דברי אגדה לכלל דברי תורה יחשבו ורובם בנויים על מקראות תנ"ך.

והא דמוכח מגיטין ס' שספרי דאגדתא שייכין לדברים שבעל פה שאי אתה רשאי לאמרן בכתב, במחילת כ"ה נ"י, וכי מפני זה נצטרך לומר שנתנו מסיני? הלא כמה דברים לא נתנו מסיני ואעפ"כ לא

36 ילקוט שמעוני דברים תתל.

37 מגילה ד א.

38 טז ב.

39 ברכות כב א.

40 על פי סנהדרין לה ב.

נתנו ליכתב מעיקר הדין, כגון כל מה שחידשו חז"ל והוציאו על פי סברא, ודינים שדנו על מאורעות שאירעו בזמן, ופירושים וחילוקים ודקדוקים שפרשו וחלקו לברר הלכות, וכן כל תקנותיהם וגזירותיהם. אלא ודאי כתוב לך אלה הדברים⁴¹, אלה אתה כותב ואי אתה כותב כל שאר דברים השייכים לתורה ובכלל זה גם אגדות.

ומה שכתב מעלתו נ"י, שיש כמה עניינים מצד עצמן שאי אפשר לומר שחכמים יבדו אותם מלבם, כמו שאדה"ר הוצבר עפרו בשעה ראשונה וכו'⁴², ובאמת דין גדול נתיסד על דבר זה, חישוב מולדות הלבנה וכו' וכיוצא מדרשים רבים שאין להם שום יסוד ושורש במקרא, והסברה אין לה יד מגעת להן וא"א בשום אופן אחר אם לא ע"י קבלה איש מפי איש וכו'. לענ"ד ודאי הדין עם מכתנ"י, שיש כמה דברים שלא הוציאו מגידיהם מפי סברתם, אלא היו להם מפי קבלה, בפרט סיפורי מעשים שאירעו בדורות קדם, כמו סיפורי מעשה מתולדות אברהם באור כשדים, חיי משה טרם בחירתו לשליח ד' וכיוצא. [ראיה] ברורה לזה שמצינו למשל כמה מעשי הגדה שאמרו אמוראים אחרונים, ונמצאו כמעט אות באות בכיתבי פילון היהודי⁴³, שהיה חי כמה מאות שנים לפניו, באלכסאנדרי בזמן הבית. אכן אפי' בהם אין הכרח לומר שהיו מקובלים בסניג, אלא היו מקובלים באומה מדורות קדמונים. דהא כמדומה לי המחשבה קרובה לומר שאפי' מדורות קדם מימי אדם אנוש נח שם ועבר נאמרו דברים כאלה מדור דור עד הגיעם לאברהם וממנו לדורותיו, ואעפ"כ לפי קוצר שכלי אין להשבע על אמתת כל הספורים האלה ולהשוותם עם ספורי משה ונביאים. אפשר לקצתם מהם שלא נאמרו אלא דרך המצאת מליצה לתכלית מוסר או מדעי מה, ואפי' סיפורי תולדת אברהם עם תרח ונמרד באור כשדים, אין לדחות בשתי ידיים אם יאמר האומר היותם רק המצאת מליצה (וחידה?) מטברת הכרת אברהם את בוראו בן ג' שנים כמנין עקב⁴⁴ ומאמר הב"ה הוצאתיך מאור כשדים⁴⁵. תדע דהא למאן דאמר דלא נתגייר עד היותו בן נ"ב שנה ויותר⁴⁶ אין מקום לסיפורים האלה, ואם היו מקובלות באומה כאמתתה של תורה לא היה באפשרות לאחר גירותו כל כך. ואין לתמוה על זה דהא אפי' על סיפורי מעשה איוב יש מחז"ל אמרו שלא היו אלא משל והמצאת מליצה⁴⁷, והלביש חכמה מוסר ויראה בלבוש סיפורים נשגב מושך הלבבות.

41 צ"ל את הדברים האלה — גיטין ס ב.

42 סנהדרין שם.

43 פילון כתב, בין השאר, על חיי האבות וחיי משה.

44 נדרים לב א.

45 ר' בראשית רבה מד טו.

46 ר' עבודה זרה ט א ועי' גם בראשית רבה סד ד.

47 בבא בתרא טו א.

וכמו כן לענ"ד מאמר על יום בריאת האדם ויצירתו, אשר הביא מכתנ"י לראיה ויכתוב שאי אפשר לחז"ל להוציא דבר כזה מבלי קבלה אמתית, בפרט שדין גדול נתיסד על דבר זה: חישוב מולדות הלבנה ותקופת החמה וכו'. ויש לומר שלא אמר ר' יוחנן בד חגיגה דברים אלה דרך סיפור מעשים שנעשה באמת, אלא דרשם דרך אגדה מן הכתוב: ואדם ביקר בל ילין⁴⁸. תדע דהא כמו כן כל מאמר רב אושע' משמיה דרב שנאמר לפני מאמר ריב"ח: אדה"ר גופו מבלל וכו'⁴⁹, אינו אלא השערה מפי סברה ע"ש ברש"י. וכמדומה לי שכבר ראיתי מי שמשיג על מאמר ריב"ח, היאך אפשר לומר שמיד בתחלת יום הששי התחילה יצירת אדם, הלא קדמה באותו היום יצירת בהמה ורמש והיותו ארץ⁵⁰, והוכיח מזה שלא נאמרו דברי ריב"ח על צד מעשה רק אגדה לתכלית מוסר או מדעי מה. ומה שרצה מכתנ"י להוכיח, אשר בהכרח נאמרו דברים אלה על אמתתם, דהא לפי תוספות ר"ה ח' ד"ה לתקופות כר"א חישוב מולדי הלבנה והסרת ז"ט תרמ"ב יסודתו על מאמר ריב"ח שבשעה תשיעית נצטווה וכו', ימחל מכת"נ"י אשר גם בזה לבבי לא כן ידמה. בעו"ה איני בקי בחכמת חשבון תקופות והמולדות ובהל' קידוש הלבנה, אכן זאת ידעתי שהסימנים בהר"ד וכיוצא שמסרו לזו מיסדי עיבורנו לא היה היסוד אשר עליו בנו חשבונם, אלא אדרבא, הסימנים האלה יצאו מחשבונם ומסרום לסקל הדרך לכל הבאים אחריהם. כי המה כיונו בבירור על פי חכמתם מולד הלבנה בזמנם וחשבו לאחור עד תחילת יצירת הלבנה על פי שנות היצירה וימיה ושעותיה, וקבעו על פי זה תחילת החשבון בסימניהם, ודעת התוספות שכללו בחשבונם לאחור גם מאמר ריב"ח וקטרוג הלבנה. ואם כן, לו יונח שריב"ח לא היתה כונתו כלל שנתהוה יצירת האדם באמת בסדר זה, לא יצאו מזה שום הפסד ופגם לקידוש הלבנה והלכותיה. תדע, דאי לא כן, היאך נמצא ידים ורגלים בבה"מ והרשב"א שלפי פירושו בהגדות⁵¹ כל מעשה קטרוג הלבנה ונופה אינו אלא משל להורותנו דבר חכמה ומוסר, וכי בשביל זה יתמוטט ח"ו יסודות קביעות חדשינו ומועדינו? אלא לענ"ד ודאי כדאמרן. —

מכתנ"י הראה על ל"ב מדות שהאגדה נדרשת בהם⁵² ובתוכם ג"ש אשר אין אדם לומד בלי קבלה והוכיח מזה שגם דברי אגדה

48 תהלים מט יג.

49 סנהדרין לח א—ב.

50 בראשית א כד. קושיא זו נמצאת בחידושי אגדות המהרש"א בסנהדרין שם.

51 מובא בדברי הכותב בעין יעקב, שבועות דף ט.

52 ר' ספר כריתות לר' שמשון מקינון.

נמסרים מסיני. במכני⁵³ אין לנו הוכחה שכלל זה אין אדם דן ג"ש מעצמו⁵⁴ נאמר ג"כ על דברי אגדה. ימחול נא לעיין על ברייתא זו דל"ב מדות ויראה שרוב דבריה נאמרים על מדרשי נביאים וכתובים, והמדרשים שהביאה על מדת ג"ש כולם טובים על דברי נביאים וכתובים או ללמוד דברי תורה מדברי קבלה (אשר לא ייתכן בי"ג מדות דר' ישמעאל), ואי אפשר כלל לומר שמדרשים אלה נמסרו מסיני. ומה שאמר מכתני על הא דאמרינן דאין למדין מן האגדה, וכמו כן אומרינן שאין ללמוד לא מן הלכה ולא מן הברייתא ולא מן התוספתא ולא מן הגמרא. במחכני גם בזה לבבי לא כן ידמה. משנה ברייתא תוספתא גמרא יחדיו טובים על ענין אחד ומבררים אותו מדרגה אחר מדרגה, מה שהניח זה מברר זה, ודאי אין ללמוד אלא מן האחרון שהוא הגמרא. אכן אגדה יחידה היא ואין אחריה כלום, ואם נאמר שאין למדין, אם כן זה נאמר במוחלט בלי תנאי. גם הפירוש אשר מכתני הלך לפרש על כונת קדמונינו בזה, לענ"ד אינם טובלים פירוש זה. ימחול נא למשל לעיין דברי ר' שמואל הנגיד במבוא התלמוד, לענ"ד אין להסתפק בכונתו ויובן השאר.

53 במחילת כבודו נרו יאיר.

54 פסחים טו א.

עוד צריך שתדע, שדברים רבים מעיקרי הסודות ירמוזם חכמינו, זכרונם לברכה, בעניינים מן הטבע או התכונות, וישתמשו מן הלימודים שהיו מלמדים בדורות ההם אנשי החכמה הטבעית והתכונה. ואמנם אין העיקר להם הענין ההוא הטבעי או התכונני, אלא הסוד שרצו לרמוז בו; ועל כן לא יוסיף ולא יגרע על אמיתת הענין הנרמז היות הלבוש המשליי ההוא אשר הלבשוהו אמיתי או לא, כי הכוונה היתה להלביש הסוד ההוא במה שהיה מפורסם בדורות ההם בין החכמים.

רבי משה חיים לוצטו זצ"ל: ספר המאמרים, מאמר על ההגדות

הרב יעקב חיים סופר

על נס פך השמן

שבת כ"א ע"ב: „מאי חנוכה, דת"ר בכ"ה בכסליו יומי דחנוכה תמניא אינון דלא למספד בהון, ודלא להתענאה בהון, שכשננסו יוונים להיכל תמאז כל השמנים שבהיכל וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן שהיה מונח בחותמו של כהן גדול ולא היה בו אלא להדליק יום אחד געשה בו נס והדליקו ממנו ח' ימים, לשנה אחרת קבעום ועשאו ימים טובים בהלל והודאה“.

וכבר דנו רבותינו ז"ל, ראשונים ואחרונים, דלכאורה כיון שהגויים הרי הם כזבים א"כ נטמא השמן, והתוס' שם (ד"ה שהיה) כתבו „אם כבר גזרו על הנכרים להיות כזבים, צריך לומר שהיה מונח בחותם בקרקע, שלא הסיטו הכלי“ ועי' מהרש"א ז"ל. והר"ן ז"ל כ', „ולאיסוף לא חיישינן אע"ג דנכרים מטמאים בהיסט כזב, לפי שאם הסיטוהו היו שוברים אותו לראות אם יש בו זהב או מרגליות כיון שראוהו חתום בחותם של כהן גדול, אלא ודאי לא מצאוהו כלל ולא ראוהו“ והביא דבריהם מרן ז"ל בב"י ר"ס תר"ע. (וכדברי הר"ן ז"ל כ"ה במאירי שבת שם). ועיי"ש בב"ח ז"ל מה שכתב בזה וכן להרא"ם ז"ל בתוספותיו על הסמ"ג ז"ל עשין ה', ובמור וקציעה לגיעב"ץ ז"ל שם בארוכה, ושו"ת גו"ב מהדו"ת חאו"ח סי' קל"ז ובס' ערך השלחן (לגאון מהרי"צ טייב ז"ל) בס' תר"ע אות א' עיי"ש ב, ובס' שבת של מי, לשבת כ"א ע"ב עיי"ש, וראה מה שציינו עוד בזה בשערי תשובה ר"ס תר"ע, והגאון מהר"ח פאלג'י ז"ל בס' מועד לכל חי סי' כ"ז אות כ"ד. עיי"ש ובס' מועדים בהלכה, חנוכה פ"א הערה 11 ועוד.

ואני מצאתי בס"ד לחד מן קאמאי, הרב מנחם ב"ר מכיר ז"ל, ביוצר לשבת שניה של חנוכה, שכתב וזל"ש „חנכו וכדו היכל להעלות נר באמן, חפשו ומצאו בשיתין פך שיש בטמן, כי אם אסוך שמן“ ולפי דבריו אלו — ונראה שהם ממדרשי חז"ל, וצריך לחפש מקורו¹ — אין קושיא כלל ועיקר ואתי שפיר בפשיטות, דהלא כלי שיש הם בכלל כלי אבנים, וכלי אבנים לעולם טהורין, ואין מקבלים שום טומאה מן הטומאות, עי' להרמב"ם ז"ל בהל' כלים פ"א ה"ו, ובפיהמ"ש ר"פ יו"ד דכלים, ולהרב המאירי שבת ג"ח ע"א ועוד. וא"ש בס"ד.

1 מ"ש הפייט שמצאו בשיתין, ראה להרב רש"א ורטהימר ז"ל, בבתי מדרשות ח"א, מגלת אנטיוכס הערה כ"ד, שכ' ולא נודע מקור לזה שמצאוהו בשיתין עיי"ש. (ושם במגלת אנטיוכס כתוב שהפך שמן היה חתום בחותם כה"ג מוזמן שמואל הנביא, עיי"ש). ואני מצאתי בס"ד במדרש לחנוכה שנדפס בבית המדרש ח"א (דף 136 ועיי"ש בדף 135) ששם איתא כן בהדיא. עיי"ש. וכן נמצא שם (בדף 141) מה שסיים הפייט כי אם אסוך שמן. עיי"ש. ועי' היטב רש"י ורד"ק מלכים ב', ד' ב'.